

Sociale ongelijkheid in Nederland tijdens de COVID-19 pandemie: het einde komt in zicht, maar niet voor iedereen

Quita Muis, Tim Reeskens en Ineke Maas

MEM 96 (3): 301–306

DOI: 10.5117/MEM2021.3.001.MUIS

De coronacrisis houdt de hele wereld nu al zo'n anderhalf jaar volledig in zijn greep. Het is daarom niet gek dat sociaalwetenschappers zich massaal hebben gestort op het inzichtelijk maken en doorgronden van de sociale impact van de COVID-19 pandemie. Ook wordt er al druk gespeculeerd over hoe het leven er na corona uit zal komen te zien. Eén themanummer over maatschappelijke houdingen was dan ook niet genoeg om de tot nu toe opgedane kennis omtrent de gevolgen van de pandemie in Nederland te documenteren. We zetten onze archiveringsdrang voort in dit tweede corona-themanummer van *Mens & Maatschappij* dat zich focust op sociale ongelijkheid ten gevolge van de coronacrisis.

In de introductie van het eerste themanummer schetsten we een tijdlijn met veel pieken en dalen wat betreft besmettingen en de daarop aansluitende maatregelen. Op het moment van afronden van deze introductie (eind juni 2021) schijnt er echter licht aan het einde van de tunnel. Steeds meer mensen hebben hun eerste of zelfs tweede vaccinatie gehad en Nederland kruipt – na nogal wat opstartproblemen – langzaam omhoog op de lijst van snelst prikkende landen. Hoewel zo'n 14% van de Nederlanders in het eerste kwartaal van 2021 aangaf niet gevaccineerd te willen worden (CBS, 2021), heeft eind juni al ongeveer 60% tenminste één dosis gehad en de priksnelheid neemt alleen maar toe (Our World in Data, 2021). De effecten van het vaccinatieprogramma worden zichtbaar in de dalende besmettings- en sterftcijfers en het “voorzichtige optimisme” van minister van Volksgezondheid Hugo de Jonge midden mei heeft zich inmiddels vertaald naar het massaal boeken van buitenlandse

zomervakanties. Dat er op de aangekondigde versoepeling van maatregelen wel een voorwaardelijke “pauzeknop” zat, aldus demissionair premier Mark Rutte, mocht de pret niet drukken; Nederland maakte al gretig gebruik van de eind april ingegane versoepelingen, zoals de opheffing van de avondklok en het openstellen van terrassen en winkels. Tijdens Koningsdag op 27 april leek het coronavirus zelfs al even uit de grote steden verdwenen te zijn. De aankondiging van het vanaf eind mei volledig openen van bijvoorbeeld middelbare scholen en sportlocaties, evenals de versnelling van verdere versoepelingen zoals de afschaffing van de mondkapjesplicht eind juni, gaf de Nederlandse burger nog meer hoop. Hoewel de dalende besmettingscijfers vorige zomer gevolgd werden door een opleving van het virus in september, zorgt de voortgang van het vaccineren dit jaar toch wel voor wat meer perspectief. De onzekerheid over de verspreiding van nieuwe varianten van het coronavirus wordt enigszins getemperd door het vooruitzicht dat iedereen die dat wil tenminste één keer ingeënt is voor augustus.

Het ‘nieuwe normaal’ lijkt dus langzaamaan weer minder normaal te worden. Een uiteindelijk *vrijwel volledig* gevaccineerde samenleving en volledige opheffing van beperkende maatregelen betekenen echter geenszins een vrijstelling van ingrijpende (lange termijn) gevolgen van de crisis op onze maatschappij. Meteen vanaf het begin van de pandemie werd duidelijk dat COVID-19 ons niet alleen in ongelijke mate treft als het gaat om ziektebeeld, maar ook in termen van sociale gevolgen is de impact niet gelijk verdeeld. Al snel bleek de crisis vooral bestaande scheidslijnen verder uit te diepen; de sociaalkwetsbare groepen in de samenleving worden het hardst geraakt en zullen ook de meeste moeite hebben om na de uitschakeling van het virus weer terug te klimmen naar hun oude (sociaaleconomische) niveau. Zowel voor, tijdens, als na de pandemie staan sociale scheidslijnen dus op scherp.

Toch laten we in dit themanummer zien dat de coronacrisis niet alleen maar zorgt voor het uitvergroten van al bestaande ongelijkheden. De pandemie veroorzaakt ook nieuwe, soms onverwachte vormen van ongelijkheid, terwijl verschillen op andere gebieden juist afnemen. Net als in het vorige themanummer blijken bestaande theorieën niet altijd toepasbaar op de relatief nieuwe context waarin we ons bevinden, maar desalniettemin gaan we gewapend met steeds meer kennis de onzekere toekomst tegemoet. Zo lijkt sociaal kapitaal als een rode draad door dit themanummer heen te lopen en zien we overeenkomsten tussen de bijdrages in dit en het vorige themanummer. De aanhoudende impact van de crisis zal wetenschappers echter tot ver na de pandemie aan het denken houden, met een

onvermoerbare stroom aan corona-onderzoek als resultaat. We staan dus pas aan het begin van het doorgronden van deze historische gebeurtenis en nieuwe bijdragen omtrent de COVID-19 pandemie zijn dan ook nog altijd van harte welkom.

De bijdragen aan dit nummer

De eerste bijdrage in dit nummer gaat over geluk en komt van Ruut Veenhoven, Martijn Burger en Emma Pleeging (allen verbonden aan de Erasmus Happiness Economics Research Organization van de Erasmus Universiteit Rotterdam). Zij onderzoeken in hoeverre de coronacrisis ons in ons welbevinden heeft aangetast en onderscheiden daarbij de affectieve en cognitieve component van geluk. Gebruikmakend van zowel een longitudinale panel studie, als cross-sectionele data en dagboekgegevens concluderen de auteurs dat Nederland substantieel ongelukkiger geworden is door de coronacrisis. Toch hoeven we ons daar niet al te veel zorgen om te maken omdat we vooral last hebben van onbevredigde verlangens (de cognitieve component), maar niet zo zeer van onbevredigde behoeftes (de affectieve component). Echter treft de pandemie ons in ongelijke mate in ons geluk, en ervaren de kwetsbaardere groepen in Nederland wel degelijk problemen in behoeftebevrediging. Zoals ook Snel en collega's lieten zien in het vorige themanummer zorgt de coronacrisis onder sommigen voor angst, eenzaamheid, depressie en stress. Of deze ongelijkheid in geluk de komende tijd verder zal toenemen, moet nog blijken.

Ook specifiek binnen gezinnen nam de stress door de komst van het coronavirus toe. Voor de crisis waren zorgtaken al een bron van spanning, maar door maatregelen als thuiswerken en het sluiten van de kinderopvang moest de taakverdeling tussen moeders en vaders onder druk herzien worden. In het eerste themanummer lieten Begall en Verbakel al zien dat deze veranderingen invloed hebben gehad op onze genderopvattingen. In de tweede bijdrage van het huidige themanummer bekijken Stéfanie André (Radboud Universiteit), Mara Yerkes en Chantal Remery (beiden van de Universiteit Utrecht) of de ongelijkheid in zorgtaken binnen huishoudens is toegenomen en welke factoren hieraan hebben bijgedragen. Op basis van paneldata verkregen op drie verschillende momenten tijdens de crisis, concluderen de auteurs dat tijdsbeschikbaarheid en relatieve hulpbronnen (specifiek in de vorm van opleidingsniveau) aan het begin van de pandemie voorspelden wie van de ouders de meeste zorgtaken op zich nam, maar

verder in de crisis nam deze impact af. Het geschetste beeld is complex, maar bevestigt dat zorgtaken in sommige gezinnen gelijkjer en in andere ongelijker verdeeld zijn geraakt tijdens de pandemie.

In de derde bijdrage buigen Christof Van Mol (Tilburg University), Sabien Dekkers en Ellen Verbakel (beiden Radboud Universiteit) zich over het subjectief welbevinden van hogeronderwijsstudenten. Door het opdoemen van het coronavirus moesten onderwijsinstellingen hun onderwijs noodgedwongen online aanbieden. Voor studenten betekende dit veelal minder motivatie, meer werkdruk, en minder sociaal contact. Net als Snel en collega's in het eerste themanummer, leggen de auteurs van de huidige bijdrage uit dat sociale netwerken een goed vangnet vormen voor een externe schok zoals de COVID-19 pandemie. Echter was contact met familie, vrienden en huisgenoten – zowel online als offline – niet voor iedereen vanzelfsprekend. Vooral internationale studenten, en dan specifiek zij die in Nederland gebleven zijn tijdens de pandemie, hadden het moeilijk. Uit een cross-sectionele survey afgenomen tijdens de lockdown in Nederland blijkt dat internationale studenten minder gelukkig zijn dan Nederlandse studenten, en vooral zij die in Nederland gebleven zijn tijdens de pandemie. Hoewel sociaal contact een belangrijke factor voor welbevinden blijft, heeft het de ongelijkheid in geluk tussen studentengroepen maar weinig kunnen verklaren.

Een andere groep schoolgangers met niet-Nederlandse achtergrond werd door Barbara van der Ent en Talitha Stam (beiden van Erasmus Universiteit Rotterdam) onder de loep genomen tijdens de eerste lockdown. De auteurs interviewden gevluchte Syrische jongeren die nu op school zitten in Rotterdam voor, tijdens en na de eerste schoolsluiting. Op basis van de vier functies van het onderwijs (gelijke kansen bieden, efficiënt indelen naar vaardigheden, voorbereiden op de arbeidsmarkt en bevorderen van actief burgerschap) onderzochten zij wat voor effect de pandemie heeft op de onderwijspositie en verdere onderwijsloopbaan van deze jonge statushouders. Het wordt duidelijk dat het volgen van afstandsonderwijs zorgt voor ongelijke kansen, onder andere omdat er grote verschillen bestaan in thuissituatie. Het leren van de Nederlandse taal is moeilijker, terwijl voor jongeren met een vluchtervaring de taalbeheersing belangrijk is voor een schooladvies dat past bij hun cognitieve capaciteiten. Ook de sociale functie van het onderwijs wordt belemmerd door de lockdown. De Syrische jongeren missen hun vrienden en leren Nederland en haar gebruiken minder goed kennen. Opnieuw worden bestaande ongelijkheden dus verder uitgediept.

Ellen Verbakel, Klara Raiber (beiden Radboud Universiteit) en Alice de Boer (Vrije Universiteit Amsterdam en Sociaal Cultureel Planbureau) gaan

verder in op hoe de coronamaatregelen omtrent sociaal contact het dagelijks leven hebben beïnvloed, specifiek voor hulpbehoevenden en hun mantelzorgers. Volgens het *Informal Care Model* wordt de intensiteit van mantelzorg bepaald door drie factoren, namelijk kunnen, moeten en willen. Uit analyse van paneldata blijkt dat het merendeel van de mantelzorg in intensiteit is veranderd tijdens de lockdown, waarbij de meeste hulpbehoevenden minder of helemaal geen mantelzorg meer ontvingen door de contactbeperkende coronamaatregelen. Vooral hulpbehoevenden in verpleeghuizen werden hier de dupe van. Sommige mantelzorgers verhoogden hun zorgintensiteit juist, omdat er minder zorg werd aangeboden door zorgverleners of vrijwilligers; dit gebeurde vooral in samenwonende context. De motivatie om te willen zorgen weerhield andere mantelzorgers ervan om te stoppen. Zo blijken de principes van moeten, kunnen en willen ook op de huidige coronacrisis toepasbaar en kunnen we lering trekken uit de bevindingen om ongelijkheden in zorg te verminderen, ook na de pandemie.

Tot slot laten Neeltje Spit, Kors Visscher, Menno Hurenkamp, Evelien Tonkens en Margo Trappenburg (allen van de Universiteit voor Humanistiek) zien dat bestaande theorieën niet altijd een-op-een over te nemen zijn in de context van de COVID-19 pandemie. Waar Dekker en collega's in het vorige corona-themanummer betoogden dat een crisis als deze ruimte biedt aan burgers om nieuwe initiatieven op te zetten, bekijken de auteurs in de huidige bijdrage of al bestaande burgerinitiatieven stand houden tijdens de pandemie. De literatuur voorspelt dat bestendigheid het grootst is wanneer initiatieven een sterke organisatie en sociaal netwerk hebben, grootschalig zijn, en veel steun krijgen van de overheid. Op basis van (groeps)interviews met initiatiefnemers, ambtenaren en sociaal werkers concluderen de auteurs echter dat ten tijde van de coronacrisis juist de kleinere, onafhankelijk opererende initiatieven floreren. Deze zijn namelijk flexibeler en kunnen zich dus makkelijker aanpassen aan nieuwe, beperkende maatregelen. Wel naar verwachting is het temperende effect van sociaal kapitaal op de negatieve gevolgen van de pandemie; vooral overbruggend kapitaal bevordert het voortbestaan van burgerinitiatieven in tijden van crisis.

Literatuur

CBS (2021, 27 mei). 7 op de 10 mensen bereid tot vaccinatie tegen corona. *Centraal Bureau voor de Statistiek*. Geraadpleegd op 30 juni, 2021. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/21/7-op-de-10-mensen-bereid-tot-vaccinatie-tegen-corona>

Our World in Data (2021, 30 juni). Coronavirus (COVID-19) Vaccinations. Share of people who received at least one dose of COVID-19 vaccine. *Our World in Data*. Geraadpleegd op 30 juni, 2021. <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>

Over de auteurs

QUITA MUIS is promovenda bij het Departement Sociologie, Tilburg University en werkt aan een promotieonderzoek naar maatschappelijke polarisatie tussen opleidingsgroepen.

E-mail: Q.Muis@tilburguniversity.edu

TIM REESKENS is universitair hoofddocent bij het Departement Sociologie, Tilburg University en bekleedt de Jean Monnet Chair 'Identities and Cohesion in a Changing European Union'. Hij is de nationaal programmadirecteur van de *European Values Study* Nederland.

E-mail: T.Reeskens@tilburguniversity.edu

INEKE MAAS is als hoogleraar verbonden aan de Universiteit Utrecht en de Vrije Universiteit Amsterdam. Zij doet onderzoek naar trends en landenverschillen in intergenerationele mobiliteit, huwelijksmobiliteit en carrièremobiliteit. Daarnaast publiceerde zij over integratie van immigranten, onderwijsongelijkheid en sekseongelijkheid.

E-mail: i.maas@uu.nl